

DAĞLIK ALTAY YAZITLARINDA İLERİ ÖGELER

Ahmet KARAMAN*

Özet

Dağlık Altay yazıtları, Eski Türk yazısının kullanıldığı diğer yazıt ve el yazmalarından kimi farklılıklar içermektedir. Bu yazıtlarda kullanılan kimi yazı karakterleri, dil bilimsel yapılar, anlamsal çağrışımlar ve bağlam içerisinde geçen sözcükler söz konusu farklılıkları oluşturan kimi unsurlardır. Farklılıklarının yanında Eski Türk yazıt ve el yazmaları ortak unsurlar barındırmaktadır. Bu ortaklıklar bağlamında Dağlık Altay yazıtlarının söz varlığı açısından incelenmesi, bu yazıtların anlaşılmasında katkılar sunmaktadır. Kimi türemiş sözcüklerin kök biçimlerinin tespiti bu noktada önemli bir konudur. Yazıtların yazarları, türemiş biçimlerini kullandıkları sözcüklerin kök biçimlerinden haberdardılar. Bu tip kök biçimleri bağlam içerisinde yer almayıp türemiş biçimleri bulunan yapılara ileri öge denilmektedir. Bu yazıda, Dağlık Altay yazıtlarında görülen ileri ögeler tespit edilecektir. Bu tespit, Dağlık Altay yazıtlarının diğer yazıt ve el yazmaları ile söz varlığı açısından ortaklık ve bağlantılarının saptanmasına katkılar sunacaktır. Kök biçimlerin saptanması, Dağlık Altay yazıtlarının söz varlığı açısından zenginliğini anlamakta önemli bir yere sahiptir. Çalışmada, gövde biçim olarak belirlenen yapılar kök biçime ulaşıncaya kadar yapısal ve anlamsal açıdan çözümlenecektir. Bu çalışma, yazıt ve el yazmalarında sözcük türetiminin, sözcüklerin anlamsal boyutlarının, ses değişim ve gelişimlerinin ve o dönemde Türk dilinin lehçe farklılıklarının anlaşılmasına da katkılar sunacaktır. Ayrıca üzerinde durulan sözcüklerin derin etimolojik açıklamaları yapılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İleri ögeler, Dağlık Altay yazıtları, söz varlığı, etimoloji, Eski Türk yazıt ve el yazmaları.

* Dr., karamana00@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2524-8972.

FORWARD ELEMENTS IN MOUNTAINOUS ALTAI INSCRIPTIONS

Abstract

Mountainous Altai inscriptions contain some differences from other inscriptions and manuscripts in which the old Turkic script was used. Typeface variations, grammatical structures, semantic connotations and the words in context used in these inscriptions are some of the elements that make up these differences. Besides their differences, old Turkic inscriptions and manuscripts have common elements. In the context of these parities, the examination of the inscriptions of Mountainous Altai in terms of vocabulary contributes to the understanding of these inscriptions. At this point, determining the root forms of some derived words is an important issue. The authors of the inscriptions were aware of the root forms of the words in which they used their derivatives. Derived forms without the root forms in the context and structures are called forward element. In this article, forward elements seen in the Mountainous Altai inscriptions will be determined. This will also contribute to the determination of the parities and connections of the Mountainous Altai inscriptions in terms of vocabulary with other inscriptions and manuscripts. The determination of root forms has an important place in understanding the richness of the Mountainous Altai inscriptions in terms of vocabulary. In the study, the structures determined as derived forms will be analysed structurally and semantically until reaching the root form. This study will also contribute to the understanding of word derivation, semantic dimensions of words, phonetic changes and developments in inscriptions and manuscripts, and the dialectal differences of the Turkic language of that period. In addition, deep etymological explanations of the mentioned words will be made.

Keywords: Forward elements, inscriptions of the Mountainous Altai Republic, vocabulary, etymology, Old Turkic inscriptions and manuscripts.

Giriş

Dağlık Altay Cumhuriyeti; Moğolistan, Yenisey (Tuva-Hakasya), Kırgızistan (Tanrı Dağı / T'ien-shan bölgesi) ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi Eski Türk yazıtlarının bulunduğu ana merkezlerden biridir. Altay (*altun yış*, Altın Dağ, Kin-şan) Dağları bölgesinde bulunan yazıtlar, kayalar üzerine işlenmiştir. Dağlık Altay yazıtları, bölgede yer alan kaya oymaları ve resimlerinin incelenmesi sırasında keşfedilmiştir. İlk keşfedilen Çarış Yazıtı'ndan sonra Dağlık Altay bölgesinde bulunan yazıtların sayısı 100'ü geçmiştir. Dağlık Altay yazıtları buldukları dağ, tepe, akarsu ya da köylere göre adlandırılmıştır. Ne

yazık ki dağ sırtlarında, tepelerde, nehir kenarlarında yer alan yalçın kayalar üzerine işlenmiş bu yazıtlar, bölgede yürütülen özellikle yol çalışmaları nedeniyle büyük zararlar görmüştür. Dağlık Altay yazıtları, diğer Eski Türk yazıt bölgeleriyle karşılaştırıldığında yazıt sayısı açısından önemli bir yere sahiptir. Buna karşın Dağlık Altay yazıtlarının gördüğü zararlar nedeniyle tam olarak okunup anlaşılabilmesi büyük bir üzüntü kaynağıdır.

Dağlık Altay yazıtları üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında yürütülen araştırmaların yeterli düzeyde olduğunu söylemek güçtür. Ancak son yıllarda L. Tıbıkova, I. Nevskaya ve M. Erdal tarafından yürütülen Altay yazıtları projesi ile yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Bu proje kapsamında daha önce bulunanlarla birlikte yapılan yeni yazıt keşiflerinin yer aldığı kataloglar <http://www.altay.uni-frankfurt.de> internet adresinde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Buradan yazıtların yeni estampajlarına, karşılaştırmalı okuma ve anlamlandırma denemelerine ulaşmak mümkündür. Ayrıca bu proje kapsamında ortaya çıkan veriler 2012 yılında güncellenerek kitap olarak da yayımlanmıştır: *Katalog drevnyeturkskih runičeskih pamyatnikov*.

Kimi araştırmacılar, Eski Türk yazısının kimi diğer bölgelere yayılmasında Dağlık Altay bölgesinin önemli bir kavşak noktasında yer aldığını düşünmektedir. Nitekim Kırgızistan yazıtlarının çizim ve gelişim özellikleri açısından en fazla Dağlık Altay bölgesi yazıtlarına benzediğini belirten Alimov'a göre Eski Türk yazısı Tanrı Dağları bölgesine Altay üzerinden ulaşmıştır (2014, s. 22-23). Bu durum gerek Eski Türk yazısının yayılması gerekse de gelişimi konusunda Dağlık Altay yazıtlarının önemini bir kat daha artırmaktadır.

Farklı bağlamlar içermeleri ve farklı boylar tarafından meydana getirilmiş olmaları nedeniyle farklı lehçeleri yansıtmalarına karşın Eski Türk yazısıyla yazılmış yazıt ve el yazmaları kimi ortak unsurlar barındırmaktadır. Bu ortak unsurlardan biri de söz varlığı açısından dır. Yazıt ve el yazmalarında yer alan sözcüklerin kimileri basit kimileri türemiş kimileri ise birleşik yapıdadır. Kimi türemiş sözcüklerin kök biçimleri ise aynı bölge yazıtları içerisinde geçmemektedir. Buna karşın söz konusu kök biçimler diğer yazıt ve el yazmalarında tanıklanmıştır. Bu tip yapılar ileri öge olarak adlandırılmaktadır. İleri ögeler, yazıt ve el yazmalarının söz hazinesinin zenginliğini göstermenin yanında, Eski Türk yazıt ve el yazmalarının birbiriyle olan söz varlığı açısından bağlantısını da göstermektedir. Dağlık Altay yazıtlarındaki ileri ögelerin tespiti, Eski Türkçenin kök ve gövde zenginliğinin ortaya konulmasında önemli katkılar sunacaktır. Türk dilinin gücünü ve sözcük dağarcığının zenginliğini tam anlamıyla tespit edebilmek için çeşitli araştırmalar yapan Doğan Aksan'a göre ileri ögeler, bu tespit yapılabilmesi açısından önemli bir noktadadır. Dahası Aksan'a göre özellikle Eski Türk yazıtlarında türemiş biçimleri tanıklanmasına karşın kök biçimleri görülmeyen sözcük-

ler, Türk dilinin o dönemden daha eski zamanlarına ışık tutmaktadır (1989, s. 326-328).¹ Buna ek olarak ileri ögelerin saptanması, Eski Türkçenin söz yapımının anlaşılmasına da katkılar sunacaktır. İleri ögelerin saptanması, Dağlık Altay yazıtlarının söz varlığının tam anlamıyla tespitine de önemli katkılar sunacaktır. Ayrıca yapılacak olan bu çalışmayla takip edilen sözcüklerde görülen ses değişim ve gelişimleri ile Türk dilinin o dönemdeki lehçe farklılıkları daha sistematik olarak izlenebilecektir. Orhon Yazıtları, Doğu Türklerine aittir ve Doğu Türklerinin lehçe özelliklerini yansıtmaktadır. Kırgızistan yazıtlarının ise Batı Türklerinin lehçe özelliklerini yansıtmaması muhtemeldir. Dağlık Altay yazıtları ile Kırgızistan yazıtları arasındaki ilişki bağlantı düşünüldüğünde bu konuda ortaya önemli saptamalar çıkabilir. Kök ve gövde biçimlerin derinlemesine incelenmesi, Altay bölgesi yazıtlarının lehçe özelliklerinin belirlenebilmesi için yapılacak yeni araştırmalara kimi veriler sağlayacaktır.

Yapılan bu çalışmada ilk olarak Altay bölgesi yazıtlarındaki ileri ögeler tespit edilecektir. Tespit edilen her bir ileri öge, ayrı bir alt başlıkta derinlemesine incelenecektir. Aynı kök biçimden türemiş olan sözcükler aynı madde başı içerisinde yer alacaktır. Maddelerin sıralanışı alfabetik bir düzende olacaktır. Çalışmada, saptanan yapıların kök biçimlerinden ve bu kök biçimlerin aldığı eklerden de bahsedilecektir. Dahası saptanan kök biçimlerin diğer Eski Türk yazıt ve el yazmaları içerisinde nerede ve hangi anlamda kullanıldığına da yer verilecektir. Ayrıca eğer tespit edilen kök biçim diğer yazıt ve el yazmalarında geçmiyor ancak Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmışsa bu metinlere de atıfta bulunulacaktır. İleri ögelerin hangi yazıtın hangi satırında yer aldığı da çalışmada yer alacaktır. Buna ek olarak incelenen ileri ögeler, bağlam içerisindeki tanımlamalarıyla birlikte sunulacaktır. Tespit edilen ileri ögelerin geçtiği tüm tanık cümlelerin verilmesi gereksiz bir hacimsel yük getireceğinden ileri ögelerle ilgili yalnızca birkaç örnek verilmekle yetinilecektir. İleri ögeler için alınacak örnek cümleler anlam farklılıklarını göstermek açısından dır.

Dağlık Altay yazıtlarındaki ileri ögelerin tespitinin yapılacağı bu çalışmada incelenecek olan sözcüklerin kapsamına, söz konusu yazıtlarda geçen kişi ve yer adları dâhil edilmeyecektir. Böyle bir ayırımın yapılmasının nedeni, takdir edileceği üzere kişi ve yer adlarının incelenmesinin sözcük türetimi ve anlam bilimi araştırmalarından çok daha derin çalışmaları gerektirmesidir. Kişi ve yer adları, takip edilmesi güç olan eski dönemlerdeki yapısal ve anlamsal birleşmelerle oluşmaktadır. İleri ögelerde ise daha çok izi sürülebilen yapıların tespiti söz konusudur.

¹ Doğan Aksan'ın ileri ögeler konusundaki görüşleri için ayrıca bk. 2004, s. 81-90; 2017, s. 49-54.

1. açın-

Açın- sözcüğü Eski Türkçenin söz varlığında birden çok anlamı karşılayacak biçimde kullanılmıştır. Bu anlamlar “acınmak, temizlenmek, açıklamak, itiraf etmek, özenmek, özen göstermek, bakmak, geçimini sağlamak, düzenini sağlamak, itina etmek, ihsan etmek, bağışlamak, ihtimam etmek” olarak sıralanabilir. Sözcüğün yapısında bulunan $\{-(X)n-\}$ eki sözcüğün bir türemiş biçim olduğunu açıkça göstermektedir. Buna karşın sözcüğün hangi kökten türemiş olduğuna karar vermek güçtür. Clauson ve Erdal’ın da işaret ettiği üzere *açın-* fiilinin *aç-* “açmak” kök biçiminden türediği söylenebilir (ED 29a; Erdal, 1991, s. 584). *Aç* sözcüğü bir sesteş köktür. *Aç-* fiili, Eski Türk yazıt ve el yazmalarında “açmak” anlamıyla yalnızca T1 K4’te tanıklanmıştır. *Açın-* sözcüğü, tüm Eski Türk yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Ustyugi Sarı-Kobi’da geçmektedir:

uduzup açın kop él “Bütün halka yol göstererek (onlara) bak!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 107; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A72/A72_O.HTM, 28.01.2021)

2. adrıl-

Adrıl- “ayrılmak; ölmek” sözcüğü **ad-* kök biçiminden türemiştir. *Adrıl-* sözcüğü ilk olarak $\{-(X)r-\}$ ekini almıştır. Bu ek söz konusu sözcükte, Gabain’in de işaret ettiği üzere basitinin anlamını (*simplex*) vermektedir (1988, s. 60). *Adrıl-* sözcüğü $\{-(X)r-\}$ ekinden sonra bir de $\{-(X)l-\}$ ekini almıştır. **Ad-* kök biçimi, tek başına Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Adrıl-* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında Çarış 2/3, Bar-Burgazı I, Kalbak-Taş XXIII, Kızıl-Kalbak I, 2/3 ve Kızıl-Kabak II’de geçmektedir:²

<...> yér bejigü <...> adrılıu bardı “Yeryüzü (ve) ebedî? <...> ayrılıverdi.”

<...> adriltü <...> yér bejig[ü...] “<...> ayrıldı. Yeryüzü (ve) ebedî? <...>” (Tıbıkova vd., 2012, s. 139-140; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A1/A1_O.HTM, 28.01.2021) [Çarış 2-3]

<...> yiglayın adriltımız a “<...> bırakın da hiçkıra hiçkıra ağlayıp yas tutayım. Ayrıldık!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 123-124; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A79/A79_O.HTM, 28.01.2021) [Kızıl-Kabak I/2]

3. asıg

“Fayda, kazanç, yarar” karşılığındaki *asıg* sözcüğü, Erdal’ın da işaret ettiği üzere, *as-* “artmak, çoğalmak, yükselmek” kök biçimine $\{-(X)g\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (1991, s. 179). *As* kök biçimi bir sesteş köktür. *As-* fiili, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı

² **ad-* ve *adrıl-* sözcükleri için ayrıca bk. Karaman, 2019.

Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 240b; Röhrborn, 1977, s. 223a; Cafe-roğlu, 2015, s. 22; Ünlü, 2012, s. 64). *Asıg* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca İnegen I’de geçmektedir:³

<...> *asıga aḡ aşılkı eb* <...> “<...> yemek için av hayvanı(na) (sahip olmak) bir kazançtır. Çadır <...>” (Tıbıkova vd., 2012, s. 66-67; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A85/A85_O.HTM, 28.01.2021)

4. aşılk / aşılg

“Buğday, tahıl, yiyecek” karşılığındaki *aşılk* sözcüğü, *aş* kök biçimine {+IXk} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Aş* sözcüğü bir sestüş köktür. *Aş* adı, yazıtlarda Şirin tarafından T1 G1 ve E 144/1’de tanıklanmıştır (2016, s. 332). Kök biçim el yazmalarında ise U 5 (B1) A7’de geçmektedir. *Aşılk* sözcüğü, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde “aşevi, mutfak” anlamını karşılamaktadır (ED 261b; Röhrborn, 1977, s. 243a; Cafe-roğlu, 2015, s. 23; Ünlü, 2012, s. 68). Bu noktada Kâşgarlı Mahmud’un Oğuzla-rın buğdaya da *āşlık* dediklerini aktarmış olması dikkat çekicidir (Ercila-sun ve Akkoyunlu, 2015, s. 55). *Aşılk* sözcüğü, tüm Eski Türk yazıt ve el yazmaları içinde yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında İnegen I’de geçmek-tedir:

<...> *asıga aḡ aşılkı eb* <...> “<...> yemek için av hayvanı(na) (sahip olmak) bir kazançtır. Çadır <...>” (Tıbıkova vd., 2012, s. 66-67; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A85/A85_O.HTM, 28.01.2021)

Sözcük ayrıca Mendur-Sokkon IX’da *aşılg* biçiminde geçmektedir:

kayu er adaş tegsik aşılg <...> / *ak yar adaş tegsik aşılg* “Hangi er dost(tur)? Alınması gereken yiyecekler?” (Tıbıkova vd., 2012, s. 138; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A38/A38_O.HTM, 28.01.2021)

5. bag

Bag sözcüğü, *ba-* “bağlamak” kök biçimine {-(X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Ba-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları içerisinde T1 K3, ŞU G Ek 1, IB 14-18 ve 33’te tanıklanmıştır. *Bag* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Kızık-Kabak I/1’de geçmektedir. Sözcük burada “boy, halk toplulu-ğu, kabile” anlamındadır:

er atı kut bérmiş e esizim e bag él[i] <...> “Erkeklik adı Kut Bérmiş(’tir). Ne yazık! Ne acı! (Onun) boyu ve yurdu <...>” (Tıbıkova vd., 2012, s. 123-124; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A79/A79_O.HTM, 28.01.2021)

³ *Asıg* için ayrıca bk. Röhrborn, 1977, s. 227-230.

6. ederlig

“Eyerli” karşılığındaki *ederlig* sözcüğü, *eder* “eyer” kök biçimine {+IIg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Eder* sözcüğü bir sesteş köktür. Kök biçim, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmamıştır. *Eder* adı, Eski Türkçenin söz varlığı içerisinde Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 63b; Ünlü, 2012, s. 206). *Ederlig* sözcüğünün tüm Eski Türk yazıt ve el yazmalarındaki tek tanıklaması Dağlık Altay yazıtlarında Yabogan/3’tedir:⁴

ak at altun ederlig kök at kümüş ederlig toruğ at tuç ederlig “Ak at altın eyerli! Gök at gümüş eyerli! Doru at tunç eyerli!” (Şirin, 2013, s. 458)

7. edgüti

“İyice” karşılığındaki *edgüti* sözcüğü, Tekin’in de işaret ettiği üzere, *ed* “mal, mülk” kök biçimine sırasıyla {+gU} ve {+tI} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (2003, s. 82). *Ed* kök biçimi, Eski Türk yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 33a; Röhrborn, 1977, s. 334b; Caferoğlu, 2015, s. 68; Ünlü, 2012, s. 206). *Edgüti* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Yabogan/4’te geçmektedir:⁵

eb teg ebiñde siziñ eşiñ edgüti ebiñ téril “Çadır gibi. Senin çadırında senin eşiñ. Bırak da çadırın iyice genişlesin (dolsun, toplansın).” (Tıbıkova vd., 2012, s. 140-141; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/A84_O.HTM, 28.01.2021)

8. egsikme-

“Bükülmemek, eğilmemek” karşılığındaki *egsikme-* sözcüğü, Eski Türkçenin söz varlığında seyrek olarak görülmekle birlikte Gabain tarafından işaretlenen {-sIk-} eki ile {-mA-} ekinin *eg-* “eğmek” kök biçimine getirilmesiyle kurulmuştur (Gabain, 1988, s. 60). *Eg-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 99b; Röhrborn, 1977, s. 381a; Caferoğlu, 2015, s. 70; Ünlü, 2012, s. 215). *Egsikme-* sözcüğünün tüm yazıt ve el yazmalarındaki tek tanıklaması Dağlık Altay yazıtlarında Mendur-Sokkon IV’tedir. Sözcük burada mecazi bir anlam kazanmıştır:

eseni kezig <...>-meser <...> / <...> eseniñiz egsikmeser “Sağlığma kavuştur! <...> Yüksek ateş / Olayların sırası? <...> değilse <...> / sağlığımız kötüye gitmezse (eğilmezse)” (Tıbıkova vd., 2012, s. 134-135; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A12/A12_O.HTM, 28.01.2021)

⁴ Satırla ilgili ayrıca bk. Tıbıkova vd., 2012, s. 140-141; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/A84_O.HTM, 28.01.2021.

⁵ *Edgü* için ayrıca bk. Röhrborn, 1977, s. 338-348. *Edgüti* için bk. Röhrborn, 1977, s. 356. Satırla ilgili farklı bir okuma ve anlamlandırma önerisi için bk. Şirin, 2013, s. 458.

9. eşgin

“Rahvan gidişli at” karşılığındaki *eşgin* sözcüğü, Clauson’un da işaret ettiği üzere, *eş-* kök biçimine {-gIn} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (ED 260b). “Atı rahvan sürmek” anlamında kullanılan *eş-* fiili, atın bir sürüş biçimini belirtmektedir. Her atla her binici tarafından yapılamayan bu sürüş tekniği, günümüzde de binicilik etkinlikleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Günümüz binicilik terimlerinde, bu tip rahvan tarzında sürülen atlar için “eşkin gidişli” biçiminde bir adlandırma vardır. *Eş-* kök biçimi, Eski Türk yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca IB 2’de tanıklanmıştır. Rahvan giden bir atın binicisi çok daha rahat bir yolculuk yapma imkânına kavuşmaktadır. IB 2’deki *yarın kéçe eşür men* cümlesinde ifade edilen de bu açıdandır. *Eşgin* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Kalbak-Taş XX’de geçmektedir:⁶

eşginig bedizegli / bedzegeli uz ermiş e “Rahvan giden (atları) ustaca tasvir edermiş.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 86-87; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A43/A43_O.HTM, 28.01.2021)

10. idok

“Kutsal, kutlu, aziz” karşılığındaki *idok* sözcüğü, *ı-* “göndermek” kök biçimine sırasıyla {-d-} ve {- (X)k} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. İlk bakışta “göndermek” ile “kutlu, aziz” anlamı arasında bir bağlantı kurmak güçtür. Clauson’un da işaret ettiği üzere *idok* sözcüğünün karşıladığı anlam “yüce bir varlığa gönderilmiş, adanmış olmak” açısındandır (ED 46a). Burada anlam, örneğin, kurbanların yüce bir varlığa “gönderilmesi, sunulması” veya bir değer / şeyin yüce bir güce “adanması” olarak düşünülebilir. *I-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında yalnızca KT G8 ve BK K6’da tanıklanmıştır. *Idok* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Kalbak-Taş IV/VI, 1’de geçmektedir:

yagız er e idok erim at anı “Yağız askerim, kutlu askerim, onu vur!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 73-74; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A25/A25_O.HTM, 28.01.2021)

11. içlenme- / içre

İçlenme- “hamile kalmamak” ve *içre* “içeri, içeride” sözcükleri *iç* kök biçiminden türemiştir. *İçlenme-* sözcüğü, *iç* kök biçimine sırasıyla {+IA-},

⁶ *Eş-* kök biçimi, Şirin tarafından Yabogan/4’te de tanıklanmıştır (2013, s. 458). Bu satırların yazarı, ilgili satır için Tıbıkova vd. tarafından sunulan öneriyi esas aldığından *eşgin* sözcüğü bir ileri öge olarak kabul edilmiştir. Şirin’in önerisi esas alındığı takdirde *eş-* kök biçimi Dağlık Altay yazıtlarında tanıklanmış olacaktır. Bu durumda, *eşgin* sözcüğünün ileri ögeler listesinden çıkarılması gerekecektir. Kök biçimle ilgili ayrıca bk. Aydın, 2019, s. 137-138. Satırda geçen ilk sözcük üzerine *ögen* “dere” önerisi için bk. Şirin, 2016, s. 170.

{-(X)n-} ve {-mA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *İçre* sözcüğünün yapısındaki ek ise {+rA} ekidir. *İç* sözcüğü bir sestüş köktür. *İç* adı, yazıt ve el yazmalarında BK G14, BK K14, KT G12, Ta 5-6, E 39/2-4, E 48/4, E 71/1, IB 18 ve 29’da tanıklanmıştır. *İçlenme-* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Tuekta IV/2’de tanıklanmıştır. *İçre* sözcüğü ise Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Kalbak-Taş XXV’de geçmektedir.⁷

sebiglig ö içlenmez için <...> ögüküm ala- “Sevgili, düşün! <...> hamile kalamadığı için <...> kendime çocuk? Ala-?” (Tıbıkova vd., 2012, s. 103-104; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A88/A88_O.HTM, 28.01.2021)

<...> kês içre <...> “<...> okluğun içinde <...>” (Tıbıkova vd., 2012, s. 92; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A60/A60_O.HTM, 28.01.2021)

12. kezig

Kezig sözcüğü, Eski Türkçenin söz varlığında birden çok anlamı karşılayacak biçimde kullanılmıştır. Sözcük, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde “sıra, dizi” karşılığının yanında “yüksek ateşle insanı titreten sıtma” anlamını da karşılamaktadır (ED 758b; Caferoğlu, 2015, s. 108; Ünlü, 2012, s. 412-413). Sözcük, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Mendur-Sokkon IV’te geçmektedir. Burada sözcüğün hangi anlamı karşıladığı yazıtın içeriğinden tam olarak anlaşılammamaktadır. Clauson ve Erdal’ın da işaret ettiği üzere sözcüğün kök biçimi için *kez-* “gezmek, dolaşmak” fiili düşünülebilir (ED 758a; Erdal, 1991, s. 192). Bu itibarla *kezig* sözcüğü, *kez-* kök biçimine {-(X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Kez-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 757a; Caferoğlu, 2015, s. 108; Ünlü, 2012, s. 412):

eseni kezig <...>-meser <...> / <...> eseniñiz egsikmeser “Sağlığma kavuştur! <...> Yüksek ateş / Olayların sırası? <...> değilse <...> / sağlığınız kötüye gitmezse (eğilmezse)” (Tıbıkova vd., 2012, s. 134-135; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A12/A12_O.HTM, 28.01.2021)

13. körk

“Biçim, görünüş, güzel, güzellik” karşılığındaki *körk* sözcüğü, *kör-* kök biçimine {-(X)k} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Kör-* fiili, yazıt ve el yazmalarında birden çok anlamı karşılayacak biçimde çok sık tanıklanmış bir sözcüktür.⁸ *Körk* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Kurgak I’de geçmektedir:

⁷ Tuekta IV yazıtı üzerine farklı bir okuma ve anlamlandırma denemesi için bk. Şirin, 2016, s. 171.

⁸ *Kör-* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tüm tanıklamaları için bk. Yıldırım, 2017, s. 333; Aydın, 2017, s. 160; 2018, s. 153; 2019, s. 264.

(22-46) *kuluña / kul aña / atı+m koluña alıp / alp körki ökünçüg e / ökünç-ge yegetdi e / yigit* “(22-46) (senin) kölene / ona köle / benim atım - senin elle-rine / kahramanın sureti / güzelliği! Ne acı! Ne yazık! Düzeltti(m)” (Tıbıkova vd., 2012, s. 120-122; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A78/A78_O.HTM, 28.01.2021)

14. sebiglig

“Sevgili” karşılığındaki *sebiglig* sözcüğü, *seb-* kök biçimine sırasıyla $\{-(X)g\}$ ve $\{+Ilg\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Seb-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında yalnızca IB 3’te tanıklanmıştır. *Sebiglig* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Tuekta IV/2’de geçmektedir:

sebiglig ö içlenmez için $\langle \dots \rangle$ *ögüküm ala-* “Sevgili, düşün! $\langle \dots \rangle$ hamile kalamadığı için $\langle \dots \rangle$ kendime çocuk? Ala-?” (Tıbıkova vd., 2012, s. 103-104; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A88/A88_O.HTM, 28.01.2021)

15. sözleş- / sözlet-

Sözleş- “söyleşmek, konuşmak” ve *sözlet-* “söyletmek, konuşturmak” sözcüklerinin kök biçimi, Gabain ve Tekin’in de işaret ettiği üzere, **sö-* sözcüğüdür (Gabain, 1988, s. 55; Tekin, 2003, s. 93). *Sözleş-* sözcüğü **sö-* kök biçimine sırasıyla $\{-(X)z\}$, $\{+IA-\}$ ve $\{-(X)ş-\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Sözlet-* sözcüğünde ise $\{+IA-\}$ ekinden sonra bir de $\{-(X)t-\}$ eki vardır. **Sö-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tek başına tanıklanmamıştır. *Sözleş-* ve *sözlet-* sözcükleri, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Mendur-Sokkon III’te geçmektedir:

karakig sözleteyin e sözleşil “Gözleri konuşturayım. Birbirinizle konuşun!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 133; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A11/A11_O.HTM, 28.01.2021)

16. süçig

“Tatlı, lezzetli” karşılığındaki *süçig* sözcüğü, Clauson, Erdal ve Tekin’in de işaret ettiği üzere, *süçi-* “tatlı olmak” kök biçimine $\{-(X)g\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (ED 796b; Erdal, 1991, s. 204; Tekin, 2003, s. 89). *Süçi-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmazken Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 795b; Ünlü, 2012, s. 708). *Süçig* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Kalbak-Taş XXIV’te geçmektedir:

süçig ot az $\langle \dots \rangle$ “Lezzetli ot(lar) az? $\langle \dots \rangle$ ” (Tıbıkova vd., 2012, s. 92; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A47/A47_O.HTM, 28.01.2021)

17. teŋlig

“Denk, eş” karşılığındaki *teŋlig* sözcüğü, *teŋ* “sayı” kök biçimine {+IIg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Teŋ* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında E 26/8 ve E 77’de tanıklanmıştır. *Teŋlig* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Yalgız-Tepe I/1’de geçmektedir:

tilig çakıp eşid / tirig çakıp bıçdı yana <...> yükledim / yentileyü keldim teŋlig birle “<...> işit / O canlı(ları) bıçtı (öldürdü). Yine <...> yükledim. / Yentileyü ile aynı zamanda geldim.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 114-116; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A34/A34_O.HTM, 28.01.2021)

18. tezit-

“Kaçtırmak” karşılığındaki *tezit-* sözcüğü, *tez-* kök biçimine {-(X)t-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Tez-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında KT D34-37, BK D38-40-41, T2 B3-8, Ta G3, ŞU K11, ŞU G Ek1, ŞU G10 ve IB 58’de tanıklanmıştır. *Tezit-* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek tanıklaması Dağlık Altay yazıtlarında Mendur-Sokkon I-2/1’de dir:

er atı atar apa ak yaddın ölüp azar erkim[n]i? elig adaşım adırıp öz ebi-me / ebiŋe teztidi “Erkeklik adı Atar Apa(’dır). (O) Nefret dolu yabancılar yüzünden öldü. Elli yoldaşımın gücünü (benden) ayırıp obama / obasına kaçmak zorunda bıraktı / Erkeklik adı Atar Apa(’dır). (O) Nefret dolu yabancılar yüzünden öldü. Elli yoldaşımı öldürüp obama kaçmak zorunda bıraktı.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 131-132; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A7/A7_O.HTM, 28.01.2021)

19. tirig

“Diri, canlı” karşılığındaki *tirig* sözcüğü, Clauson’un da işaret ettiği üzere **tir-* “hayatta olmak” kök biçimine {-(X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (ED 529b, 543b). Her ne kadar **tir-* kök biçiminden türemiş olduğu anlaşılan kimi sözcükler varsa da Eski Türkçenin söz varlığında **tir-* kök biçimi tek başına tanıklanmamıştır. *Tirig* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Yalgız-Tepe I/1’de geçmektedir:

tilig çakıp eşid / tirig çakıp bıçdı yana <...> yükledim / yentileyü keldim teŋlig birle “<...> işit / O canlı(ları) bıçtı (öldürdü). Yine <...> yükledim. Yentileyü ile aynı zamanda geldim.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 114-116; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A34/A34_O.HTM, 28.01.2021)

20. uduz-

“Önderlik etmek, yönetmek” karşılığındaki *uduz-* sözcüğü, *ud-* “izlemek, peşine düşmek, takip etmek” kök biçimine {-(X)z-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Ud-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında KT D35-37, BK D27, T2

B6, T2 D5, ŞU D2-3-4-6, ŞU G6 ve O. I: A2'de tanıklanmıştır. *Uduz-* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Ustyugi Sarı-Kobi'da geçmektedir:

uduzup açın kop él “Bütün halka yol göstererek (onlara) bak!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 107; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A72/A72_O.HTM, 28.01.2021)

21. unaş-

“Anlaşmak, aynı karara varmak” karşılığındaki *unaş-* sözcüğü, *una-* “uygun bulmak, doğru bulmak” kök biçimine {-X}ş- ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Una* kök biçimi bir sesteş köktür. *Una-* fiili, yazıt ve el yazmalarında E 109/4, IB 38 ve U5: (BI :II) B5-6'da tanıklanmıştır. *Unaş-* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Kuray I/1'de geçmektedir:

er eşim él kisim erligin unaş “Asker(lerim) (ve) eşim dostum ülke(m), insanım bu insanlarla anlaşın!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 117-118; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A4/A4_O.HTM, 28.01.2021)

22. yalım

“Yalçın, yalın” karşılığındaki *yalım* sözcüğünün bir kök biçim olmadığı anlaşılmaktadır. Sözcüğün yapısında rahatlıkla fark edilebilen bir {-X}m} eki vardır. Bu durumda **yal-* fiiline ulaşılmaktadır. Ancak Eski Türkçenin söz varlığında **yal-* kök biçimi tanıklanmamıştır. Clauson **yal-* fiilinin *yalt*, *yalım*, *yalma*, *yalın* ve *yalın-* sözcüklerine kaynaklık ettiği görüşündedir (ED 918a). *Yalım* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Tuekta IV/1'de geçmektedir:

beñigü yalım kaya bitig urayın “Bu ebedi bir yalçın kayadır. (Üzerine) yazıt yazayım, kazıyayım.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 103-104; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A88/A88_O.HTM, 28.01.2021)

23. yana

“Yine, tekrar” karşılığındaki *yana* sözcüğü, *yan-* “geri dönmek” kök biçimine {-A} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Yan* sözcüğü bir sesteş köktür. *Yan-* fiili, yazıt ve el yazmaları içerisinde T1 K4-5, T2 B2 ve T2 D3'te tanıklanmıştır. *Yana* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Yalgız-Tepe I/1'de geçmektedir:

tilig çakıp eşid / tirig çakıp bıçdı yana <...> *yükledim / yentileyü keldim teñlig birle* “<...> işt / O canlı(ları) bıçtı (öldürdü). Yine <...> yükledim. Yentileyü ile aynı zamanda geldim.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 114-116; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A34/A34_O.HTM, 28.01.2021)

24. yaruk

“Işık, aydınlık” karşılığındaki *yaruk* sözcüğü, *yaru-* kök biçimine {- (X)k} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Yaru-* “aydınlanmak” kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında IB 21 ve 26’da tanıklanmıştır. *Yaruk* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Manırlı-Kobi I’de geçmektedir:⁹

<...> **yaruk** <...> “<...> ışık / aydınlık? <...>” (Tıbıkova vd., 2012, s. 96; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A64/A64_O.HTM, 28.01.2021)

25. yigla-

“Ağlamak” karşılığındaki *yigla-* sözcüğü, *yig* “çiğ?” kök biçimine {+IA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Yig* kök biçimi bir sesteş köktür. *Yig* adı, yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmazken Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 75b; Caferoğlu, 2015, s. 293). *Yigla-* sözcüğünün tüm Eski Türk yazıt ve el yazmalarındaki tek tanıklaması Dağlık Altay yazıtlarında Kızıl-Kabak I/2’dedir:¹⁰

<...> **yiglayın** *adrıltımız a* “<...> ağlayayım. Ayrıldık!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 123-124; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A79/A79_O.HTM, 28.01.2021)

26. yükle-

Eski Türk yazıt ve el yazmalarında E 28/3’te geçen bir *yük* sözcüğü vardır. “Yüklemek” karşılığındaki *yükle-* sözcüğü, buradaki *yük* sözcüğüne {+IA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. Ancak Clauson’un da işaret ettiği üzere *yük* sözcüğü de bir kök biçim olmamalıdır. Clauson *yü:q-* maddesinde, *yük* sözcüğüne kaynaklık eden kök biçimi **yü-* “to carry (something Acc.)” fiili olarak gösterir (ED 885b, 910b). Bu durumda *yük* sözcüğündeki ek {- (X)k} olarak tespit edilebilir: **yü-* > *yük* > *yükle-*. **Yü-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Yükle-* fiili, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Yalgız-Tepe I/1’de geçmektedir:¹¹

tilig çakıp eşid / tirig çakıp bıçdı yana <...> **yükledim** / *yentileyü keldim teñlig birle* “<...> işt / O canlı(ları) bıçtı (öldürdü). Yine <...> yükledim. Yentileyü ile aynı zamanda geldim.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 114-116; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A34/A34_O.HTM, 28.01.2021)

Sonuç

Dağlık Altay yazıtlarının söz varlığının eksiksiz bir biçimde tespit edilebilmesi için bu yazıtlarda geçen ileri ögelerin belirlenmesi gerekmektedir. Yapılan bu çalışmada, Dağlık Altay yazıtlarındaki ileri ögeler saptanarak bu

⁹ *Yaru-* için ayrıca bk. ED 956b; Erdal, 1991, s. 255.

¹⁰ *Yigla-* için ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 451-452.

¹¹ *Yükle-* için ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 453.

yapıların etimolojik çözümlenmeleri yapılmıştır. Böylece Dağlık Altay yazıtlarının söz varlığında temsil edilemeyen 26 kök biçim kayıt altına alınmıştır. Bu 26 kök biçimden 6'sı ad, 20'si ise fiil köküdür.

İleri ögelerin kök biçimlerinin ortaya konulması, Türk dilinin bilinmeyen kimi ad ve fiil köklerinin tespitini sağlamaktadır. Nitekim bu çalışmada belirlenen kimi kök biçimler, yazıt ve el yazmaları içerisinde tanımlanamamış kimileri ise Eski Türkçenin tüm söz hazinesinde daha önce tespit edilememiş yapılarıdır. Ayrıca kök biçimlerin belirlenmesi işlemi, incelenen dönemde bu sözcüklerin anlamlarını ve ekleşme durumunda hangi eklerle ne biçimde birleştiklerini ortaya koymaktadır. İleri öge olarak kabul edilen bir yapı, tümdengelim yöntemiyle derinlemesine incelendiğinde kimi önemli fonetik, morfolojik ve anlamsal saptamalar ortaya çıkmaktadır. Böylece yapılan bu çalışma, Dağlık Altay yazıtlarındaki söz yapımının ve bu yazıtların anlam dünyasının tam olarak anlaşılmasına da katkılar sunmaktadır.

Tespit edilen kök biçimler, Eski Türk yazıtlarının söz hazinesinin dolayısıyla da Eski Türk dilinin söz varlığının zenginliğini göstermektedir. Ayrıca kök biçimlerin tespiti Türk dilinin kavram köklerini ve daha o dönemdeki kavramsal zenginliğini ortaya çıkarmakta önemli bir noktadadır. Türk dilinin dış dünyadaki sınırsız varlığa karşılık bulma sorununda kullandığı yöntemlerin görülmesi adına da kavram köklerinin tespiti önemlidir. Bu çalışmada ortaya çıkan kök biçimler, Dağlık Altay bölgesi yazıtlarının söz varlığını ortaya koyan dizin ve sözlüklerde gereken yeri almalıdır. Tüm bunların yanında bu çalışmada ortaya çıkan veriler ışığında kök biçimlerin, anlamsal ilişkilerin, söz yapımının ve sözcük hazinesinin karşılaştırılması yoluyla Dağlık Altay yazıtlarının tarihlendirilebilmesi noktasında da kimi açıklamalar yapılabilir. Tespit edilen ileri ögeler aşağıdaki tabloda alfabetik olarak verilmiştir. Tablo da dizin ve sözlüklerde yerini alması gereken kök biçimler, diğer yazıt ve el yazmalarında tanımlandıkları yerlerle birlikte verilmiştir:

Tablo 1: Dağlık Altay Yazıtlarında İleri Ögeler

İleri Ögeler	Kök Biçimler	Diğer Tanımlamalar
<i>açın-</i>	<i>aç-</i>	T1 K4
<i>adrıl-</i>	* <i>ad-</i>	-
<i>asıg</i>	<i>as-</i>	-
<i>aşlık / aşılg</i>	<i>aş</i>	E 144/1, U 5 (B1) A7
<i>bag</i>	<i>ba-</i>	T1 K3, ŞU G Ek 1, IB 14-18-33
<i>ederlig</i>	<i>eder</i>	-
<i>edgüti</i>	<i>ed</i>	-
<i>egsikme-</i>	<i>eg-</i>	-
<i>eşgin</i>	<i>eş-</i>	IB 2

<i>idok</i>	<i>ı-</i>	KT G8, BK K6
<i>içlenme- / içre</i>	<i>iç</i>	BK G14, BK K14, KT G12, Ta 5-6, E 39/2-4, E 48/4, E 71/1, IB 18-29
<i>kezig</i>	<i>kez-</i>	-
<i>körk</i>	<i>kör-</i>	*1
<i>sebiglig</i>	<i>seb-</i>	IB 3
<i>sözleş- / sözlet-</i>	<i>*sö-</i>	-
<i>süçig</i>	<i>süçi-</i>	-
<i>teñlig</i>	<i>teñ</i>	E 26/8, E 77
<i>tezit-</i>	<i>tez-</i>	KT D34-37, BK D38-40-41, T2 B3-8, Ta G3, ŞU K11, ŞU G Ek1, ŞU G10, IB 58
<i>tirig</i>	<i>*tir-</i>	-
<i>uduz-</i>	<i>ud-</i>	KT D35-37, BK D27, T2 B6, T2 D5, ŞU D2-3-4-6, ŞU G6, O. I: A2
<i>unaş-</i>	<i>una-</i>	E 109/4, IB 38, U5: (BI :II) B5-6
<i>yahım</i>	<i>*yal-</i>	-
<i>yana</i>	<i>yan-</i>	T1 K4-5, T2 B2, T2 D3
<i>yaruk</i>	<i>yaru-</i>	IB 21-26
<i>yıgla-</i>	<i>yıg</i>	-
<i>yükle-</i>	<i>*yü-</i>	-

Kısaltmalar ve Kaynaklar

B → Batı Yüzü.

BK → Bilge Kağan Yazıtı.

D → Doğu Yüzü.

ED → Clauson, 1972.

G → Güney Yüzü.

IB → Irk Bitig.

K → Kuzey Yüzü.

KÇ → Küli Çor Yazıtı.

KT → Köl Tegin Yazıtı.

O → Ongi Yazıtı.

ŞU → Şine Usu Yazıtı.

T1 → Tonyukuk 1 Yazıtı.

T2 → Tonyukuk 2 Yazıtı.

Ta → Tariat (Terh) Yazıtı.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1989). Lengüistik verilere göre Türk yazı dilinin yaşı konusunda değerlendirmeler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 37, 323-329.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin söz varlığı*. Ankara: Engin.
- Aksan, D. (2017). *Türkçenin gücü*. Ankara: Bilgi.
- Alimov, R. (2014). *Tanrı Dağı yazıtları eski Türk runik yazıtları üzerine bir inceleme*. Konya: Kömen.
- Alyılmaz, C. (2008). *Köktürk harfli yazıtların izinde*. Ankara: Karam.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi.
- Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları: Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Uygur yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk izleri, Yenisey yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und Mongolische elemente im neupersischen I-IV*. Wiesbaden: F. Steiner.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti 'î-Türk giriş - metin - çeviri - notlar - dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: A functional approach to the lexicon, I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Boston: Brill.
- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- <http://www.altay.uni-frankfurt.de> (28.01.2021)
- Karaman, A. (2019). Yenisey yazıtlarında geçen adrıl- seçlin- ikilemesi üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 67, 7-26.
- Karaman, A. (2020). Eski Türk yazıt ve el yazmalarında geçen zıt anlamlı ikilemeler üzerine yapısal ve anlamsal bir inceleme. *Journal of Old Turkic Studies*, 4 (1), 50-97.
- Kormuşin, I., Mozioğlu, E., Alimov, R. ve Yıldırım, F. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan yazıtları ve kâğıda yazılı runik belgeler*. Ankara: BilgeSu.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtları'ndan Tes - Tariat - Şine Us*. Ankara: Belen.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur hanlığı dönemi Moğolistan'daki eski Türk yazıtları, metin - çeviri - sözlük*. Ankara: BilgeSu.

- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen Türkischen texte aus zentralasien, Lieferung I, a-agrig*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Şirin, H. (2013). Yabogan (A 80) yazıtı üzerine. *Bengü Beläk, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* içinde s. 457-464 (ed. Bülent Gül). Ankara: TKAE.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Şirin, H. (2016). Dağlık Altay bölgesi yazıtları: Yeni okuma ve anlamlandırma denemeleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 42, 167-172.
- Tekin, T. (1998). *Orhon yazıtları, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: TDAD.
- Tekin, T. (2019). *Irk Bitig, eski Uygurca fal kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tıbıkova, L. vd. (2012). *Katalog drevnetyurkskih runičeskix pamyatnikov gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk: Gorno-Altayskiy Gosudarstvennyy Universitet.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim.
- Üşenmez, E. (2010). *Karahanlı Türkçesinin sözlüğü*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Yıldırım, F. (2017). *Irk Bitig ve Orhon yazılı metinlerin dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Extended Summary

The Mountainous Altai Republic is one of the main centres of Old Turkic inscriptions such as Mongolia, Yenisei (Tuva-Hakkasia), Kyrgyzstan (Tanrı Mountain / T'ien-shan region) and People's Republic of China. The inscriptions found in the Altai Mountains (*altun yış*, Altın Mountain, Kin-şan) region were engraved on the rocks. Mountainous Altai inscriptions were discovered during the studies on rock carvings and paintings in the region. After the first discovered Çarış inscription, the number of inscriptions found in the Mountainous Altai region has exceeded 100. Mountainous Altai inscriptions are named according to the mountain, hill, stream or villages where they are located. Unfortunately, these inscriptions inscribed on the steep rocks on mountain ridges, hills and riversides have suffered great damage, especially due to the road works carried out in the region. Mountainous Altai inscriptions have had an important place in terms of the number of inscriptions compared to other regions where Old Turkic inscriptions can be seen. On the other hand, it is a source of distress that the Mountainous Altai inscriptions cannot be fully read and understood due to the damages they have suffered.

Considering the studies on the Mountainous Altai inscriptions, it is difficult to say that the studies carried out are at an adequate level. However, in recent years, the studies carried out on the Altai inscriptions within a project conducted by L. Tıbikova, I. Nevskaya and M. Erdal have gained momentum. Pursuant to this project, the catalogues containing the newly discovered inscriptions have been compiled together with the previously found ones and they are put at the disposal of researchers at the internet address <http://www.altay.uni-frankfurt.de>. It is possible to reach newly discovered inscriptions, comparative reading and interpretation experiments from this website. In addition, the data that emerged within the scope of this project were updated in 2012 and published as a book: *Katalog drevnetyurkskih runičeskix pamyatnikov*.

Although they reflect different dialects as they contain different contexts and were created by different tribes, inscriptions and manuscripts written in old Turkic script bear some common elements. One of these common elements is their vocabulary. While some of the words in the inscriptions and manuscripts are basic, some are derived, and some are compound. The root forms of some derived words are not seen in the inscriptions of the same. However, these root forms have been witnessed in other inscriptions and manuscripts. These types of structures are called forward elements. Forward elements not only show the richness of the vocabulary of inscriptions and manuscripts, but also show the connection of old Turkic inscriptions and manuscripts with each other in terms of vocabulary. Detection of forward elements in the Mountainous Altai inscriptions will make important contributions to reveal the richness of root and derived forms in Old Turkic. According to Doğan Aksan, who conducted various researches to fully determine the power of the Turkish language and the richness of its vocabulary, forward elements have an important value in terms of making this determination. Moreover, according to Aksan, words, of which derived forms are witnessed in Old Turkic inscriptions but root forms are not, shed light on the earlier stages of the Turkish language than that period (1989, p. 326-328).

In addition to this, the identification of forward elements will also contribute to the understanding of word formation in Old Turkic. Detection of forward elements will also make important contributions to the full determination of the vocabulary of the Mountainous Altai inscriptions. In addition, with this study, the sound changes and developments in the words and the dialectal differences of the Turkish language at that time will be examined more systematically. Orkhon inscriptions belong to the Eastern Turks and reflect the dialectal characteristics of the Eastern Turks. Kyrgyzstan inscriptions are likely to reflect the dialect characteristics of the Western Turks. Considering the possible connection between the Mountainous Altai inscriptions and the Kyrgyzstan inscriptions, important determinations can be made in this regard. In-depth examination of root and derived forms will provide some new data for future researches to determine the dialectal features of the Altai region inscriptions.

In this study, forward elements in the Altai region inscriptions are determined first of all. Each identified forward elements has been examined in detail under a separate sub-title. Words derived from the same root form are included under the same article title. Article titles are given in alphabetical order. In the study, the root forms of the detected structures and the suffixes that these root forms take are also mentioned. Moreover, where and in which meaning the root forms were used in other Old Turkic inscriptions and manuscripts are also included. In addition, if the root form determined is not mentioned in other inscriptions and manuscripts, but if it is witnessed in Old Uyghur and Karakhanid Turkish texts, these texts are also referenced. In which line of the inscription the forward elements take place is also included in the study. In addition, the forward elements examined are presented with its testimonies in context.

As a result of the examinations made in this study, which focuses on the determination of forward elements in the Mountainous Altai inscriptions, 26 root forms that cannot be represented in the vocabulary of the Mountainous Altai inscriptions have been recorded. 6 are nouns and 20 are verb roots of these 26 roots. Root forms have been identified as *aç-*, **ad-*, *as-*, *aş-*, *ba-*, *eder*, *ed*, *eg-*, *eş-*, *ı-*, *iç*, *kez-*, *kör-*, *seb-*, **sö-*, *süç-*, *teñ*, *tez-*, **tir-*, *ud-*, *una-*, **yal-*, *yan-*, *yaru-*, *yığ*, **yü-*. In the table annexed to the end of the article, the structures emphasized in the study are presented in detail.

